

VÉR MÁRTON

Információtörténeti markerek a Mongol Birodalom történetében

A 13. század folyamán a Dzsingisz kán és utódai által vezetett mongol törzsek néhány évtized leforgása alatt a világtörténelem legnagyobb kiterjedésű szárazföldi birodalmát hozták létre, amelynek határai keleten a Sárga-tengerig értek, nyugaton pedig a Kárpátokig. Arra a kérdésre, hogy milyen okokkal magyarázható ez a gyors és hatékony expanzió, számos válasz született az elmúlt több mint százötven év kutatásai során.¹ Ezek között számtalan érv szerepelt: a hatékony nomád katonai szervezet, a kedvező nemzetközi politikai helyzet vagy a hódítást kikényszerítő gazdasági szükségszerűség.

Az információtörténeti megközelítés egyik fontos ága az emberiség története során lezajlott háborúkkal kapcsolatban vizsgálja az információ szerepét.² A jelen tanulmány célja annak bemutatása, hogy a Mongol Birodalom létrejöttében jelentős szerepet játszott a kiemelkedően jó információáramlás, esetenként az információ hatékony visszatartása és a dezinformáció.³ Itt most alapvetően három olyan témát vizsgállok, ahol nagy jelentőséggel bírt az információ: a diplomáciai kapcsolatokat, a katonai hírszerzést és a postahálózatot.⁴

¹ A 18–19. századi és 20. század eleji kutatásról kiváló összefoglalást közöl: Barthold, Vasilij: *Turkestan Down to the Mongol Invasion*. London, 1928. 59–63. Az újabb szakirodalmat és forrásokat lásd: Di Cosmo, Nicola – Frank, Allen J. – Golden, Peter B. (eds.): *The Cambridge History of Inner Asia. The Chinggisid Age*. Cambridge, 2009. 412–465.

² Az ilyen jellegű kutatások általában a hírszerzéssel kapcsolatosak. Az újkort megelőző korszakok hírszerzésével kapcsolatban alapvető munkák a következők: Dvornik, Francis: *Origins of Intelligence Services: The Ancient Near East, Persia, Greece, Rome, Byzantium, the Arab Muslim Empires, the Mongol Empire, China, Muscovy*. New Brunswick, 1974.; Eurich, Claus: *Tödliche Signale*. Frankfurt am Main, 1991.; Austin, N. J. E. – Rankov, N. B.: *Exploratio: Military and Political Intelligence in the Roman World from the Second Punic War to the Battle of Adrianople*. London – New York, 1995.; Göckenjan, Hansgerd: *Felderítőik és kémek. Tanulmányok a lovas-nomád hadviselés stratégiájához és taktikájához*. In: Felföldi Szabolcs – Sinkovics Balázs (szerk.): *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*. Budapest, 2001. 57–66.; Sheldon, Rose Mary: *Espionage in the Ancient World: An Annotated Bibliography of Books and Articles in Western Languages*. Jefferson, 2002.; Dezső Tamás: *Asszír katonai hírszerzés*. In: Horváth László et al. (szerk.): *ΓΕΝΕΣΙΑ. Tanulmányok Bollók János emlékére*. Budapest, 2004. 321–350.; Dubovsky, Peter: *Hezekiah and the Assyrian Spies*. Rome, 2006.

³ Az információtörténeti markerek minden vonatkozásának vizsgálata szétfeszítené e tanulmány kereteit. Éppen ezért ebben a cikkben az információáramlásnak és dezinformálásnak azokkal az aspektusaival foglalkozom, amelyek valamilyen módon a mongol vezetés kontrollja alatt álltak, és kapcsolatban voltak a birodalom hírszerzésével. Ugyanakkor természetesen számtalan, információtörténeti szempontból fontos további téma még kidolgozásra vár. A teljesség igénye nélkül néhány ezek közül: a birodalmi kancellária és írásbeliség, összeírások, statisztikák, jegyzékek, a súly- és mértékegység egységesítésének kérdésköre. Ezek közül több résztemával már foglalkozott a kutatás, azonban ezek a munkák általában egy-egy filológiai vagy történeti probléma kapcsán érintet-

Diplomáciai kapcsolatok

Az információszerzést és dezinformálást általában a diplomáciai kapcsolatok vagy a hadászat területén, a hírszerzés és kémkedés történetének keretében szokás tárgyalni. A nomád népek kémkedésével és felderítésével kapcsolatban Hansgerd Göckenjan közölt alapvető fontosságú tanulmányt magyar nyelven.⁵ Annak ellenére, hogy a szerző ebben a cikkben számos fontos megállapítást tesz a nomád népek stratégiai és taktikai szintű hírszerzésével kapcsolatban,⁶ a nomádok felderítése és kémkedése igen kevésbé kutatott területnek tekinthető. E mechanizmusok vizsgálata a viszonylag gazdag forrásanyagnak köszönhetően a mongolok vonatkozásában kecsket igázán sikerrel, ezért az alábbiakban a mongolok diplomáciai tevékenysége kapcsán végzett stratégiai hírszerzést vizsgálom.

Julianus barát⁷ második keleti útjáról szóló beszámolójában a következőket írja: „Ezért [a mongolok] követeket küldtek Magyarország királyához [ti. IV. Bélához], akiket – mikor Szuszdal földjén átmentek – a szuszdali fejedelem elfogott, és a királynak küldött levelet a fejedelem elvette tőlük. Ezeket a követeket mellém adott társaimmal együtt láttam is. Az említett levelet, amelyet a szuszdali fejedelem nekem adott át, elvittem Magyarország királyának... A fordítás pedig így hangzik: »Én a Kán, az égi király küldötte, akinek hatalom adatott a földön a nekem meghódolókat felemelni és az ellenállókat elnyomni, csodálkozom feletted, Magyarország királya, hogy midőn már harmincadik ízben küldöttem követeket hozzád, miért nem küldesz vissza közülük senkit, de még követeidet és válaszelevelet sem küldesz nekem.«⁸ Ha a kán levelében a követek számára vonatkozó harmincas számot

ték e kérdésköröket, információtörténeti szempontú komplex feldolgozás mindeközéig nem készült. Az imént felsorolt témák közül néhányat és sok egyebet is érintenek: Allsen, Thomas T.: *Commodity and Exchange in the Mongol Empire: A Cultural History of Islamic Textiles*. Cambridge, 1997., illetve uő.: *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*. Cambridge, 2001.; uő.: *Mongols as vectors for cultural transmission*. In: Di Cosmo, Nicola – Frank, Allen J. (eds.): *The Cambridge History of Inner Asia. The Chinggisid Age*. Cambridge, 2009. 135–154.

⁴ Ide tartozna még a különböző hadászati technikák terjedése és átvétele is, de ezt a témát kimerítően feldolgozta: Allsen, Thomas T.: *The Circulation of Military Technology in the Mongolian Empire*. In: Di Cosmo, Nicola (ed.): *Warfare in Inner Asian History*. Boston–Leiden, 2002. 263–290.

⁵ Göckenjan: *Felderítők és kémek*, i. m.

⁶ Clausewitz óta tudjuk, hogy a hadművészetet alapvetően két részre oszthatjuk: hadászatra és harcászatra. A hadászat a hadművészet azon ágát jelenti, mely a háború egészével és a különböző hadműveletek elméletével és gyakorlatával foglalkozik, míg a harcászat a hadművészet azon területe, mely a csapatok vezetését vizsgálja a konkrét harci szituációkban (Clausewitz, Carl von: *A háborúról*. Budapest, 1999.² 138–144.). Hasonló elkülönítést tesz a 20. század egyik legnagyobb katonai gondolkodója, B. H. Liddell Hart is a stratégia és a taktika fogalmainak következetes és rendszerszerű használatával (Liddell Hart – Basil Henry: *Stratégia*. Budapest, 2002. 489–512). Ez a felosztás kiválóan alkalmazható a hírszerzési tevékenységek vizsgálatánál is. Míg az ellenség politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyainak feltérképezése a stratégiai hírszerzés körébe tartozik, addig a konkrét hadműveletek sikere érdekében végzett kémkedési és felderítési tevékenység a taktikai hírszerzés fogalmát meríti ki. A továbbiakban a stratégiai és taktikai hírszerzés fogalmát így módon fogom használni.

⁷ Akárcsak a többi keletre utazó nyugati követtel kapcsolatban, a kutatók Julianus barát esetében is egyöntetűen úgy vélik, hogy a szerzetes kémkedési feladatot is ellátott útjai során, és hírei igen fontosak voltak nemcsak a magyar uralkodó, de a pápa számára is. Györffy György (szerk.): *Napkelet felfedezése. Julianus, Plano Carpini és Rubruk útjelentései*. Budapest, 1965. 39.; Sinor Dénes: *A mongolok Nyugaton*. In: Nagy Balázs (szerk.): *Tatárjárás*. Budapest, 2003. 316.; B. Szabó János: *A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország*. Budapest, 2010². 46.

⁸ *Napkelet felfedezése*, 49–50.; Györffy György (szerk.): *Julianus barát és Napkelet felfedezése*. Budapest, 1986. 79–80.; Nagy Balázs (szerk.): *Tatárjárás*. Budapest, 2003. 125.

vélhetően túlzásnak is tekinthetjük, Yvo de Narbonne⁹ egyik leveléből kiderül, hogy valóban jártak mongol követek IV. Béla (1235–1270) magyar királynál a tatárjárást megelőzően: „A visszafutó tatárokból a dalmát uralkodó nyolcat elfogott; ezek közül Ausztria hercege felismert egyet, egy angol születésűt, akit azonban valami gaztett miatt örökre száműztek Angliából.”¹⁰ Ez az ember két ízben járt Magyarország királyánál a tatárok gonosz királyának küldetésében mint követ és tolmács, és nagyon világosan, határozottan megfenyegette őt baljós dolgokkal – melyek utóbb be is következtek –, ha nem adja magát és országát a tatárok szolgáására.”¹¹ E részlet tanulságait kiegészíti a Julianus első útjáról szóló beszámoló, melyben a következőket írja: „A magyaroknak ezen földjén az említett barát találkozott tatárokkal és a tatár vezér követével, aki beszélt magyarul, oroszul, kunul, németül, szaracénul¹² és tatárul.”¹³

Mindezek alapján elmondható, hogy a mongolok követei nemcsak több nyelven beszélő, világlátott emberek voltak, de még arra is odafigyeltek, hogy olyan követek intézzék egy adott országgal kapcsolatos diplomáciai ügyeket, akik a lehető legjobban ismerték a helyi kulturális, gazdasági és politikai viszonyokat. Ezen felül az is kijelenthető, hogy bár – mint fentebb említettem – a kán által mondott harmincas szám vélhetően túlzás, minden bizonnyal tényleg járt(ak) mongol szolgálatban álló követ(ek) a magyar udvarban a tatárjárást megelőzően.

A birodalom területén a követek gyors utazását egy hatalmas méretű és jól kiépített postahálózat segítségével oldották meg, amelyről az alábbiakban még bővebben lesz szó. Arról, hogy milyen létszámban utazhattak a követek keresztül-kasul a birodalmon, érzékletes leírást ad a Benedictus Polonus¹⁴ útjáról szóló beszámoló: „...Ugyanez a fráter [ti. Benedictus Polonus] azt is tanúsította, hogy még mintegy háromezer, a világ különböző tájairól érkezett követ volt jelen, akik választ, levelet, adót vagy rengeteg sok különféle ajándékot hoztak az említett udvarba...”¹⁵ A számadat itt is talán túlzó, azonban jól érzékelteti a követjárások nagyságrendjét és ezáltal az információáramlás intenzitását a mongolok által leigázott területeken. Természetesen egy ilyen arányú követmozgás azzal a veszéllyel is járt, hogy esetleg fontos információkat juttatnak ki idegen hatalmakhoz a területükön megforduló diplomaták. B. Szabó János hívta fel arra a figyelmet elsőként – a mongoloknál járt nyugati szerzetesek beszámolóí alapján –, hogy a mongolok vélhetően igen nagy figyelmet fordítottak arra, hogy a náluk megfordult követek seregükre vagy gazdaságukra vonatkozó lényeges információkhoz ne juthassanak.¹⁶

Természetesen más helyzetben voltak azok a személyek, akik a „hivatalos követekhez” így például a pápai megbízással rendelkező nyugatiakhoz képest jóval szabadabban utazhattak a nomádok területein. Nem véletlen tehát, hogy az ilyen személyek, így a kereske-

⁹ Yvo de Narbonne valószínűsíthetően dél-francia származású, albigens eretnekséggel vádolt, Itáliát is megjárt utazó. Nagy: *Tatárjárás*, 202. 28–32. jegyzetek.

¹⁰ Az itt említett angolról monografikus feldolgozást lásd: Ronay, Gabriel: *The Tartar Khan's Englishman*. London, 1978. (n. v.)

¹¹ Nagy: *Tatárjárás*, 170.

¹² A szaracén nyelven ebben az esetben a perzsa értendő. Nagy: *Tatárjárás*, 121. 28. jegyzet.

¹³ Györffy: *Napkelet felfedezése*, 44.; Györffy: *Julianus barát*, 68–69.; Nagy: *Tatárjárás*, 119.

¹⁴ Benedictus lengyel származású ferences szerzetes volt. Boroszlónál (Wrocław) csatlakozott Plano Carpinihez mint tolmács, amiből arra lehet következtetni, hogy korábban térítő munkát végzett Kelet-Európában, esetleg a Közel-Keleten. Jelentését nem saját maga írta, hanem egy kölni pap jegyezte azt le. Nagy: *Tatárjárás*, 72.

¹⁵ Györffy: *Napkelet felfedezése*, 111.; Györffy: *Julianus barát*, 188.; Nagy: *Tatárjárás*, 71.

¹⁶ B. Szabó: *A tatárjárás*, 41., 46.

dők, kézművesek stb. jó információforrássá válhattak egy-egy szomszédos ország megismerése során. S bár forrásaink hallgatnak e „titkos ügynökök” tevékenységéről (hiszen működésük kívül esett a „nagypolitika” játékerén), nem lehetnek kétségeink afelől, hogy például a kereskedőket alaposan kifaggatták, ha arra lehetőségük kínálkozott. A kereskedők és a kémkedés kapcsolatára jó példa az 1218-ban Dzsingisz kántól útnak indított kereskedők esete, akiket a hvárezmi uralkodó helytartójának parancsára végeztek ki kémkedés vádjával. Ez az eset lett később a Hvárezm elleni hadjárat *casus belli*-je.¹⁷

Összességében tehát elmondható, hogy a mongolok igen nagy figyelmet fordítottak arra, hogy követek sok nyelven beszélő, magasan kvalifikált diplomaták legyenek, akik jól ismerik annak az országnak a belső viszonyait, ahova küldetésük szólt. Mindazonáltal ügyeltek arra, hogy a területükön megforduló idegen követek ne szerezhessenek fontos információkat róluk. Mindezek fényében úgy vélem, a korabeli mongol diplomácia kimagasló teljesítményt nyújtott a birodalom expanzív korszakában, ami nagymértékben hozzájárult a hódítások sikereihez.

Katonai hírszerzés

Stratégiai hírszerzés

Mielőtt nagyobb hadjáratba fogtak volna, a nomád népek minden esetben alaposan tájékozódtak ellenfeleik belső viszonyairól.¹⁸ Ez természetesen nem volt másképpen a mongolok esetében sem, ahogyan azt a diplomáciai tevékenységükkel kapcsolatban már láthattuk. A stratégiai hírszerzést azonban nem csak finom, „diplomáciai jellegű” megoldások jellemezték. Valamivel erőteljesebb módszer volt az úgynevezett előzetes (tapogatózó vagy puhatózó) hadjárat, amely gyakorlatilag egy kisebb, jól körülhatárolt célokkal elindított katonai akció volt. Ennek elsődleges célja nem az ellenfél erejének végleges megtörése vagy a célterület katonai megszállása volt, hanem elsősorban a későbbi hadjárat számára akartak információkat gyűjteni a terület katonai, földrajzi, politikai és gazdasági viszonyairól. A mongolokkal kapcsolatban elmondható, hogy az első, 1219 őszi induló és 1224-ig tartó nyugati expedíciójukat, amelynek végpontja a dél-orosz steppén volt, a kutatók általában olyan hadműveletnek tartják, melynek egyik fő célja a terület alapos megismerése volt egy későbbi, nagyobb horderejű támadás előkészítéseként.¹⁹ Akciójukat sikeresnek tekinthetjük, hiszen szétszórt csapattestek alaposan bejárták a sztyeppe nyugati végeit, és innentől

¹⁷ Dvornik: *Origins of Intelligence Services*, 269.; Sinor: *A mongolok Nyugaton*, 311.; B. Szabó: *A tatárjárás*, 18.

¹⁸ Göckenjan példaként Gaocu Tang kínai császár 628-ra datálható panaszait idézi: „A T’u-küe megtámadják és feldúlják a területünket, mert azt hiszik, hogy mi csak most kerültünk trónra és belső nehézségeink vannak, és nem vagyunk abban a helyzetben, hogy hadat vezessünk ellenük.” Liu Mau-tsai (Hrsg.): *Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T’u-küe)*. Wiesbaden, 1958. 191. Az idézetből jól látszik, hogy a türköknek pontos értesülései voltak arról, hogy a frissen trónra került császár még nem tartja kezében szilárdan a hatalmat, ezért indították meg támadásukat. Azt azonban a részlet nem árulja el, hogy milyen módon jutottak ehhez az információhoz. Göckenjan: *Felderítők és kémek*, 58.

¹⁹ A hadjárat a középkori hadtörténet talán legnagyobb távolságot felölelő (7500 kilométeres) lovas akciója volt. A két vezért, Dzsebét és Szüibötejt Dzsingisz kán eredetileg Mohamed hvárezmi uralkodó üldözésére küldte nyugatra. A hadjárat során a két hadvezér csapattestei esetenként egymástól több ezer kilométeres távolságra is összehangolt hadműveleteket folytattak, ami már önmagában is jól mutatja a mongol hadművészet fejlettségét. Sinor: *A mongolok Nyugaton*, 311–312.; B. Szabó: *A tatárjárás*, 17–25.

kezdvé első kézből származó híreik voltak Kelet-Európáról. A hadjárat két vezetője, Dzsebe és Szübütej önállóan dönthettek minden fontos kérdésben, nem kaptak közvetlen utasításokat Dzsingisz kántól.²⁰

Taktikai hírszerzés

A nomád népek taktikai hírszerzésének több válfaja különböztethető meg. Ezek közül az egyik legfontosabb a csapatokat eligazító vezetők használata az ismeretlen terepen. Ilyen vezetők lehettek hadifoglyok, katonai–politikai szövetségesek megbízottjai avagy egyszerűen olyan helyiek, akiket felbéreltek vagy arra kényszerítettek, hogy vezetőkké váljanak. Természetesen a mongol expanzió időszakából számtalan példát lehetne említeni a vezetők használatára, ehelyütt azonban csak egy szemléletes példát szeretnék megemlíteni. Jan Długosz²¹ – akitől a legtöbb információnk származik a tatárjárás idején zajló lengyelországi harcokról – az előretörő mongol csapatokkal kapcsolatban írja a következőket: „...Krakkó felé folytatták útjukat – azok a lengyelek vezették őket, akiket korábban foglyul ejtettek.” Illetve más helyen: „...néhány – lengyelekkel szemben ellenséges rutén [ti. orosz] vezette lépteiket és útjukat.”²²

A mongolok, akárcsak a többi nomád nép, előszeretettel sorozták be a legyőzött népek harcosait saját seregeikbe, hogy ott előőrsként szolgáljanak. Ezek helyismerete nagy segítséget jelentett számukra az ismeretlen terepen. Így tettek a magyarországi tatárjárás idején is, miután bevették Radna városát. Rogerius így ír erről: „De Kadan, miután a várost [ti. Radnát] védelme alá vette, Aristaldot, a város ispánját hatszáz válogatott német fegyveressel együtt besorozta saját katonái közé, és megindult velük az Erdőn inneni vidékre.”²³

A taktikai hírszerzés másik alapvető módszere az önkéntes vagy kényszerített vezetők használata mellett a felderítő csapatok és előőrsök bevetése volt a hadmozdulatok során. Mivel a nomád seregek többségükben lovas alakulatokból álltak, hadjárataik során igen nagy hatékonysággal végezték a felderítői feladatokat. A felderítő csapatok feladatai közé elsősorban az ismeretlen terep bejárása tartozott, de ezenfelül a foglyejtés és ezek kihallgatása is. A magyarországi tatárjárással kapcsolatban Rogeriustól tudjuk, hogy a mongolok előcsapatai már 1241. március 15-én Pest közelébe érkeztek, amikor a főszereg még csak az ország keleti határa közelében járt.²⁴ Plano Carpini pedig a következőket írja a mongolok előcsapatairól: „Mikor háborúba készülnek, előőrsoket küldenek előre, akik nem visznek magukkal egyebet, mint sátraikat, lovaikat és fegyvereiket. Ezek nem rabolnak, nem gyűjtik fel a házakat, nem vágják le az állatokat, csak az embereket sebzik meg és ölik le, vagy ha mást nem, hát megfutamítják. Utánuk következik a hadsereg; ezek mindent kifosztanak,

²⁰ Dvornik: *Origins of Intelligence Services*, 272., 275–276.; Sinor: *A mongolok Nyugaton*, 311–312.; B. Szabó: *A tatárjárás*, 17–25.

²¹ Jan Długosz (1415–1480) a krakkói egyetemen végezte tanulmányait, majd több egyházi és udvari méltóságot is viselt. Halála előtt Lviv (Lvov) püspöki méltóságát is elnyerte. Legértékesebb ránc maradt történeti műve az *Annales Regni Poloniae* („A lengyel királyság évkönyvei”), amiből a fenti részlet is származik. A mű nemcsak Lengyelország, hanem egész Közép-Kelet-Európa történetével kapcsolatban fontos forrásunk. Ennek fő oka, hogy a szerző olyan iratokat is felhasznált munkája során, melyek nem maradtak ránc. A mű eredeti kiadása: Długosz, Jan: *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Liber Septimus et octavus*. Varsaviae, 1975. Nagy: *Tatárjárás*, 226.

²² Nagy: *Tatárjárás*, 212–213.

²³ Horváth János (ford.): *Thuróczy János: A magyarok krónikája. Rogerius mester: Siralmas ének*. Budapest, 2001. 414.

²⁴ Négyesi Lajos: *A muhi csata, 1241. április 11.* In: Nagy Balázs (szerk.): *Tatárjárás*. Budapest, 2003. 395–396.

ami útjukba akad, s a fellelhető embereket foglyul ejtik vagy leöldözik. Sőt mi több, a sereg vezérei ezután még mindenfelé portyázókat bocsátanak széjjel a lakosok és barmok felhajtására; ezek rendkívül ügyesek a kutatásban.”²⁵ Megállapítható tehát, hogy a mongolok egyrészt a sereg előtt haladó felderítőket alkalmaztak, másrészt a sereggel nagyjából azonos mélységben kisebb portyázó csapatok is tevékenykedtek. A *Mongolok titkos története* egyik részlete arra is rávilágít, hogy a mongolok még visszavonuláskor is hagytak hátra egységeket annak érdekében, hogy pontosan megismerjék az ellenség helyzetét: „(170) ...A Mau-üindür északi oldalán utóvédnek megtette az Urjangkaj nembeli Dzselseme-koát, akiben megbízott, maga mögött felderítőket hagyott hátra, és őrköt állított, s úgy vonult tovább...”²⁶

Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy a mongoloknak a főszeregtől többnapos járóföldre minden irányban pontos képük volt a hadműveleti területről, illetve az ellenséges csapatok mozgásáról. Mintegy a mongol felderítőkről eddig mondottakat foglalja össze a dél-kínai Song-dinasztia jelentése, amely 1237-ből származik: „Hadjárataikon folyton a hátbatámadástól félnek. Maguk a szárnycsapatok is először néhány lovas küldenek el mindig a szélrózsa minden irányába, s azok felkapaszkodnak egy-egy magaslatra, és a távolba kémlelnek, és egy-kétszáz li [körülbelül 50–120 km] távolságra felderítik a terepet. Helyeket és utazókat ejtenek fogságba, és kihallgatják őket, milyen a helyzet balra és jobbra, előre és hátra. Például (ilyeneket kérdeznek): milyen utakon tudunk előrenyomulni? Mely városokat tudnánk megtámadni? Mely vidékeken harcolhatnánk? Hol lehet táborozni? Melyik irányban állnak ellenséges csapatok? Hol van étel és fű? Mindezekről a lovas kémeknek jelentést kell tenniük...”²⁷

A részlet egészen pontos képet ad a mongol felderítők működéséről. Ahogy azt a forrásból láthatjuk, a felderítőknek egyfelől az esetleges magaslati helyekről vagy más előnyös megfigyelési pontokról kellett átkutatniuk a vidéket, másfelől pedig foglyokat kellett ejteniük, hogy információkat szerezzenek. A mongolok ezzel a módszerrel igen nagy területet voltak képesek felderíteni. Hatékonyságukat a *Mongolok titkos története* részlete is szépen példázza: „(142) ...Dzsingisz kán a sereg élén előre küldte Altant, Kucsart meg Daritajt, Ong kán pedig a sereg élére küldte Szenggümöt, Dzaka-gambut és Bilge-bekit. Az előretolt csapatokból felderítőket küldtek még előrébb. Enegen-güjletünél létesítettek egy felderítő állomást, azon túl Csikurkunál létesítettek egy felderítő állomást. Mikor előretolt csapatainkkal Altan, Kucsar, Szenggüm meg a többiek megérkeztek Utkijába, elhatározták, hogy letáboroznak. Ebben a pillanatban azonban a Csikurkunál felállított felderítőktől egy ember érkezett futva azzal a hírral, hogy itt az ellenség. Mikor megjött a hír, nem szálltak táborba, hanem továbbmentek az ellenség felé, hogy nyelvet fogjanak.”²⁸ Egyásra bukkantva fogtak is nyelveket. Mikor kihallgatták, kik ők, megtudták, hogy Dzsamuka előre kiküldött csapatai: a mongoloktól Aucsu-baatur, a najmanok közül Bujruk kán, a merkiték közül

²⁵ Györffy: *Napkelet felfedezése*, 80–81. Györffy: *Julianus barát*, 133.; Nagy: *Tatárjárás*, 90.

²⁶ Ligeti Lajos (ford.): *A mongolok titkos története*. Budapest, 2004.² 55.

²⁷ Liu Mau-tsai: *Die chinesischen Nachrichten*, 183.; B. Szabó: *A tatárjárás*, 35–36.

²⁸ A 'nyelvet fogni' török és mongol kifejezés, ami a török nyelvből a magyarba is átkerült. A kifejezésben a „nyelv” a. m. 'hadifogoly, rabul ejtett ellenség, akitől információkat szereznek'. Vö.: Ligeti Lajos: *Nyelvet fogni*. Magyar Nyelv, 32. évf. (1936) 45–46. A mongol *kelen abqu* kifejezés török megfelelője *tıl al-* már az Orkhon-i feliratokon is megtalálható. Vö.: Berta Árpád: *Szavaimat jól halljátok... A türk és ujjur rovásírásos emlékek kritikai kiadása*. Szeged, 2004. 62., 65. A vonatkozó részek magyar fordítása: uo. 83–84. A törökök hírszerzéssel kapcsolatos hadi műszavairól: Berta Árpád: *A türk hadi műszavak egyik jelentéstani csoportja*. Keletkutatás, 26. évf. (1992) 20–26.

Tokta-beki fia, Kutu és az ojratok közül Kuduka-beki. Ezek négyen mint Dzsamuka előre-tolt csapatai vonultak felénk. Előreküldött csapataink amazokhoz átkiáltoztak, addig kiáltoztak, míg besötétedett. Holnap majd megküzdünk egymással – mondván, mindegyikük visszahúzódott, a derékhadhoz csatlakozott, s ott töltötte az éjszakát.”²⁹

A részlet jól mutatja, hogy a mongolok nyilvánvalóan többszintű mélységi felderítést alkalmaztak, amely során az egyes csapatok bizonyos távolságok után úgynevezett „felderítő állomásokat” is létrehoztak. Egyébként a jól szervezett felderítő állomásokról megemlékezik a már említett kínai jelentés is: „A lovas kémek táborában viszont egészen máshogy van, [mint a fő táborban]. A vezér van középen, és körülötte táboroznak a csapatok... A lovakat a táboron belül etetik, hogy egy se szaladjon el. Naplemente előtt főznek. Ezt »tűzhelynek« nevezik. Az éj leszállta után áthelyezik a kémtábor egy olyan helyre, ahol senki sem láthatja, és amely védelmet biztosít az éjszakai támadásokkal szemben. A tűzhelyet viszont otthagyják, ahol előzőleg táboroztak, és reggelig nem távolítják el.”³⁰ Az ellenség területén táborozó kis létszámú mongol hírszerző tehát két dologra figyelt nagyon. Egyrészt, hogy minél mozgékonyabbak maradjanak táborozás közben is, másrészt hollétük eltitkolására. A 13. század előtti nomád népekkel kapcsolatban nincs ilyen pontos leírásunk a felderítők táborának működéséről, ami persze nem zárja ki teljesen annak lehetőségét, hogy ők is alkalmaztak hasonló módszereket. Úgy vélem azonban, ha csak feltételeken is, de kijelenthető, hogy a mongolok esetlegesen egy differenciáltabb mechanizmust vezettek be a felderítésben, mint amit a korábbi nomád népek alkalmaztak. A 13. század eleji mongolok esetében ráadásul nevesíteni is tudjuk a felderítés egyik vezetőjét:

„(183) ...Dzsürcsedej meg Arkajt pedig előre küldték felderítőként, utánuk mindjárt valamennyien felszedelőzködtek...”

„(185) ...Dzsürcsedej és Arkajt előre küldték felderítőkné...”³¹

Nem sokkal később, amikor Dzsingisz kán a hadseregét megszerzezi, a következőket olvashatjuk:

„(191) ...Azután így rendelkezett: Megbízom Arkaj-kaszart, válasszon magának vitézeteket, legyen az ezredesük. Háború idején álljanak hadirendbe, s előttem harcoljanak. Béke idején legyenek nappali testőreim...”

„(226) ...Ezer nappali őrnek, ezer válogatott vitéznek Arkaj-kaszar legyen a parancsnoka; ezek béke idején nappali őrk legyenek, háborúban pedig álljanak elől, és legyenek vitéz bajnokok...”³²

Ha az idézeteket összevetjük, megállapítható, hogy Arkaj-kaszart, egy korábban már ki-próbált, felderítési feladatokkal többszörösen megbízott embert emelt ezredesi rangra a kán, és látta el azzal a feladattal, hogy vezesse serege előőrsét. Ez a feladatkör nagy valószínűséggel a mélységi felderítés vezénylését is magában foglalta, így kijelenthetjük, hogy Arkaj-kaszar lehetett a mongolok felderítésének egyik első vezetője. Amennyiben ez az állítás megállja a helyét, az egyben azt is jelenti, hogy egyfajta központosított irányítás érvényesült a mongolok katonai hírszerzésében.

Mint az a fentiekből kiderült, a 13. századi mongolok igen kifinomult hírszerzéssel rendelkeztek mind stratégiai, mind pedig taktikai szinten. Néhány jel továbbá arra utal, hogy nemcsak átvették és folytatták nomád elődeik módszereit a hírszerzésben, hanem megújították, illetve finomították is azokat.

²⁹ Ligeti: *A mongolok titkos története*, 43–44.

³⁰ Liu Mau-tsai: *Die chinesischen Nachrichten*, 185.; B. Szabó: *A tatárjárás*, 37.

³¹ Ligeti: *A mongolok titkos története*, 62–63.

³² Ligeti: *A mongolok titkos története*, 66, 87.

A mongol postahálózat

A mongolok nemcsak a világtörténelem legnagyobb kiterjedésű szárazföldi birodalmát hozták létre a 13. században, hanem a saját koruk legfejlettebb kommunikációs rendszerét is. Annak ellenére, hogy az elmúlt másfél évszázad során a Mongol Birodalommal foglalkozó munkák mennyisége szinte átláthatatlanra duzzadt, a mongol postára vonatkozóan eddig igen kevés kutatási eredmény született. A teljes birodalmat behálózó postahálózat egészéről monografikus igényű mű mindeztidáig egyáltalán nem készült. Csupán két, kifejezetten a postarendszerrel kapcsolatos szakmunka született, s ezek a birodalom egy-egy *ulus*án belül (a Yuan-dinasztia uralta Kína és az Ilhanida Irán) vizsgálták a postát.³³ Sem a birodalom rövid ideig fennállt egysége alatti időszak postahálózatáról nem született monografikus munka, sem az egyes utódállamokban továbbműködő postaszolgálatok összehasonlító elemzése nem történt meg napjainkig. A korabeli postahálózat jelentőségét ugyanakkor jól mutatja, hogy csaknem valamennyi, a Mongol Birodalom történetével általánosságban foglalkozó vagy annak adóztatási rendszerét, esetleg adminisztratív berendezkedését feldolgozó munkában hosszabb-rövidebb formában megemlítik azt.

A mongol postahálózat eredete hosszas viták tárgya volt. A kutatás korai szakaszában főleg a nyelvészek között folyt vita az ótörök *yam*, illetve a közép mongol *jam* szavak eredetét illetően. Nyelvészeti szempontból végül Doerfernek sikerült lezárnia a vitát, miután bebizonyította, hogy a fent említett szavak minden valószínűség szerint kínai eredetűek.³⁴ Ugyanakkor Silverstein munkájában rámutat, hogy egy szó eredete nem feltétlenül jelent egyet a teljes postahálózat eredetével. Három olyan okot is felsorol, amiért véleménye szerint félrevezető a mongol postahálózatot Kínából eredeztetni. Ezek közül az első érve, hogy már a legkorábbi időkben ismerték a sztyeppén a hírvivőket,³⁵ akik leveleket vittek. A második, hogy azok az egyezések, amelyek direkt hatásra utalhatnak, nem olyan meggyőzőek, mint amilyenek elsőre látszanak. Az egyik ilyen kérdés a kínai *p'ai-tzu* és a mongol *paija* szavakkal kapcsolatos probléma.³⁶ Bár a mongol szó formájában és jelentésében hasonlít a kínai kifejezésre, azonban a sztyeppe vidékén véleménye szerint már századokkal korábban

³³ Olbricht, Peter: *Das Postwesen in China unter der Mongolenherrschaft im 13. und 14. Jahrhundert*. Wiesbaden, 1954.; Silverstein, Adam J.: *Postal Systems in the Pre-Modern Muslim World*. Cambridge, 2007. (a vonatkozó bibliográfiát lásd: 194–208.).

³⁴ A vitát részletekbe menően mutatja be és saját álláspontja mellett igen meggyőzően érvel: Doerfer, Gerhard: *Türkische und mongolische Elemente in Neupersischen*. Bd. 4. Wiesbaden, 1975. 115–118.

³⁵ Meg kell jegyezni, hogy a hírvivők alkalmazása önmagában nem tekinthető bizonyítéknak egy szervezett postahálózat létezésére. Ugyanakkor Silverstein nem utal sem arra a kínai forrásban fennmaradt adatra, miszerint a türkök átvették volna a postahálózat rendszerét tőlük (*Die chinesischen Nachrichten*, 364.), sem Tamīm ibn Bahr útibeszmélőjára, ami bizonyítékként szolgál arra, hogy az Ujgur Kaganátus területén a 9. század elején működött egyfajta postahálózat. Minorsky, Vladimir: *Tamīm ibn Bahr's Journey to the Uyghurs*. Bulletin of the School of Oriental and African Studies, vol. 12. (1948) 275–305.

³⁶ 'signboard, shop-sign, mark' (Lessing, D. Ferdinand (ed.): *Mongolian–English Dictionary*. Bloomington, 1973. 648.). Többek között a postahálózat használatára feljogosító *paijak* részletes leírását adja: Baohai Dang: *The Paizi of the Mongol Empire*. Zentralasiatische Studien, 31. (2001) 31–62.; Bahoai Dang: *The Paizi of the Mongol Empire (Continued)*. Zentralasiatische Studien, 32. (2002) 7–10.; továbbá: Atwood, Christopher P.: *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*. Bloomington, 2004. 433–434.

is létezett ilyen eszköz.³⁷ Másik megállapítása szerint a *yam* szó egy 8. századi judeo-perzsa közép-ázsiai dokumentumban már szerepel 'hírvivő' jelentésben. Mindehhez hozzáteszi még, hogy az *ulay-a(n)*³⁸ kifejezés közép-ázsiai eredetű. A harmadik ok, ami miatt szerinte nem biztos a mongol posta kínai eredete, az, hogy az eltérő topográfiai viszonyok miatt nem vehették át változtatás nélkül a kínai rendszert. Mindezekkel együtt úgy véli, a kínai postahálózat (*li* vagy *yi*) részben mintául szolgálhatott a mongolok számára.³⁹ Összességében tehát elmondható, hogy a mongol postahálózatnak voltak belső-ázsiai előzményei is, de vélhetően nagy hatást gyakorolt rá a kínaiak által kialakított rendszer is.

Adam J. Silverstein könyvében vázlatosan foglalkozik a mongol postahálózat működésével és az azt érintő reformokkal is. Úgy véli, már Dzsingisz uralkodása alatt működhetett néhány régióban a mongol posta. Felhívja a figyelmet *Chang Chun* buddhista szerzetes 1220 és 1224 közötti utazásának leírására, melynek alapján megállapítható, hogy egyes területeken már biztosan volt postaszolgálat.⁴⁰ A *yam*-rendszer létrehozását pedig az 1218-as kurultájhoz köti. A szakirodalomban korábban megjelent,⁴¹ illetve Dzsuvinai által is megerősített időpontokat (1229 és 1234) már a meglevő rendszer átszervezésének gondolja Morgan nyomán.⁴² A Möngke uralkodását megelőző időszak *yam*-rendszeréről elmondható, hogy a 13. század közepére biztonságos út vezetett Európától Kínáig a *pax mongolica*-nak köszönhetően. Ez volt a premodern világ legnagyobb kiterjedésű postahálózata, amelyet a nyugati utazók beszámolóinak és a ránk maradt belső forrásoknak köszönhetően már jobban is ismerünk.

Olbricht nyomán Allsen az egész birodalomban működő postahálózatot alapvetően három részre osztja: *morin jam* (kínai: *mo-lin* illetve *mu-lian*), azaz a 'lovas posta' ('*Pferdepost*'); *tergen jam* (kínai: *tie-li-kan* vagy *tie-li-wen*), azaz 'kocsis posta' ('*Wagenpost*'); *narin jam* (kínai: *na-lin* vagy *na-lian*), azaz 'titkos posta' ('*Geheimpost*'), ami csak a sürgős katonai ügyekben volt használható.⁴³

Arról, hogy milyen gyorsan lehetett haladni ennek a kifinomult postahálózatnak a segítségével, eltérő adataink vannak. Rossabi állítása szerint a kínai területeken egy követ akár napi 250 kilométert is megtehetett a postaszolgálat használatával. Ezen véleményét valószínűleg Marco Polo beszámolójára alapozza.⁴⁴ Ugyanakkor Rubruk azt írja, hogy egy nap alatt a Volga és a Karakorum közti sík terepen a Párizs–Orleans távot (100–110 km)

³⁷ Ezt a megállapítást Silverstein Apollónios Tyaneus Kr. u. 1. századból szóló beszámolójára alapozza. Silverstein: *Postal Systems*, 143.

³⁸ 'relay horses; relay transportation' (Lessing: *Mongolian-English Dictionary*, 869.) „A technical term for a horse used for carrying goods or riding, more particularly a horse for hire and a post horse. The specific meaning seems to be that it is one of a string of horses available for hire or use, and it may originally have meant a string of horses rather than a single animal, but if so this meaning became obsolete very early.” (Clauson: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford, 1972. 136.).

³⁹ Silverstein: *Postal System*, 142–144.

⁴⁰ Waley, Arthur (trans.): *Ch'ang Ch'un: The Travels of an Alchemist*. London, 1931. (n. v.)

⁴¹ Olbricht: *Postwesen*, 41–42.

⁴² Silverstein: *Postal System*, 144–148.; vö.: Morgan, David: *Reflections on Mongol Communications in the Ilkhanate*. In: Hillenbrand, Carole (ed.): *Studies in Honour of C. E. Bosworth*. Vol. 2. Leiden, 2000. 375–385. (n. v.)

⁴³ Olbricht: *Postwesen*, 45.; Allsen: *Mongols as vectors for cultural transmission*, 144.

⁴⁴ Rossabi, Morris: *The reign of Kubilai khan*. In: Twitchett, Denis – Fairbank, John K. (eds.): *The Cambridge History of China*. Vol. 6.: *Alien regimes and border states*, 907–1368. Cambridge, 2008. 450.; Vajda Endre (ford.): *Marco Polo utazásai*. Budapest, 2003.² 209.

tudták megtenni.⁴⁵ A leírásban megadott napirendjüket figyelembe véve Spuler úgy véli, hogy az utazó túlbecsülhette a megtett napi távolságot.⁴⁶ Érdekes kérdéseket vet fel, ha Rubruk adatait összevetjük Plano Carpini beszámolójával, amikor Korenzától, a mongolok nyugati határterületeinek őrzésével megbízott vezértől (akinek a szállása valahol a Dnyeper nyugati partján volt) Batu kán Volga folyó deltavidékén levő udvarába mentek, a következőket írta az útról: „Nagybőjt első vasárnapjára következő hétfőn⁴⁷ útnak indultunk Batuhoz. Mindig annyit mentünk előre, amennyit csak a lovak ügetésben meg tudtak tenni, mert úgyszólván minden nap háromszor-négyszer friss lovakat kaptunk; és lovagoltunk reggeltől éjszakáig, sőt igen gyakran éj idején is, de még így se sikerült a nagyhetet megelőző szerdánál⁴⁸ korábban odaérnünk.”⁴⁹

Carpini tanúsága szerint tehát a körülbelül 1100 kilométeres távolságot mintegy harmincnyolc nap alatt tették meg. Ez azt jelentené, hogy naponta átlagosan körülbelül mindössze 29 kilométert haladtak volna folyton váltott, friss lovakkal. Mint láthatjuk, csak az imént elemzett néhány forrás és adat áttekintése is igen különböző eredményeket hozott. A látszólagos ellentmondásokat némileg enyhíti, hogy a forrásokból jól kitűnik, a postahálózatnak különböző funkciói voltak, illetve igen különböző terep- és éghajlati viszonyok között kellett a híreket és embereket szállítania. Így egy sürgős levél vagy hír mielőbbi átadása érdekében természetesen jóval nagyobb sebességet is képes volt produkálni a mongol postahálózat, mint amikor követek vagy kereskedők használták azt. A különböző forrásokban fennmaradt adatok kiterjedtebb és behatóbb elemzésével, valamint a hosszú távú lovaglás gyakorlatát alaposan ismerő szakértők bevonásával, úgy vélem, igen érdekes további eredményekre lehetne jutni ebben a résztémában is.

Szintén Marco Polo híres leírásából ismerjük a mongolok által uralt kínai területeken alkalmazott futókat: „Tudnotok kell, hogy a Nagy Kán parancsára a postaházak közt minden három mérföldön egy kis, körülbelül negyven házból álló majorság található, ahol a császár kengyelfutói laknak. Ezeknek a futároknak mindegyike széles övet visel, tele-tűzdelve csengettyűkkel, és míg egyik állomástól a másikig három mérföldet futnak, megszire hallani csengésüket. Mikor a király kengyelfutóval akar levelet küldeni, átadja egy ilyen futárnak, aki száguldva eliramodik vele, de nem fut tovább három mérföldnél, vagyis egyik majorságtól a másikig. Társa a harmadik mérföld végén már messziről hallja a csengettyűket, s haladéktalanul felkészül, hogy hasonlóképpen felszerelve tovább futhasson. Mikor találkoznak az állomáson, az új futár átveszi az üzenetet, s egyúttal menetlevélként egy papírdarabot kap az írnoktól, aki éppen ezért állandóan kéznél van.”⁵⁰ A futók alkalmazása a postaszolgálatban vélhetően kínai eredetű volt, mivel a sztyepei viszonyok között

⁴⁵ Györffy: *Napkelet felfedezése*, 151.

⁴⁶ Spuler felsorolászerűen megemlíti az Aranyhorda területén működő postaszolgálat tisztségviselőinek az elnevezését is, valamint hozzáteszi, hogy lovak mellett a terepviszonyoktól függően tevéket, ökröket, illetve kutyaszánokat is használtak a postahálózatban. Azt is leírja, hogy a postaszolgálat a folyókon is üzemelt. Megemlíti, hogy Saraytól Sarayčuig tíz nap alatt lehetett hajón eljutni. Spuler, Berthold: *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Rußland 1223–1502*. Leipzig, 1943. 411. A Yüan-dinasztia uralta Kínában üzemeltetett postahálózatban használt állatokról és járművekről Rossabi is megemlékezik. Rossabi: *The reign of Kubilai khan*, 450. A Marco Polonál szereplő lovakra vonatkozó adatok nyilvánvalóan túlzások. Marco Polo utazásai, 206.

⁴⁷ 1246. február 26.

⁴⁸ Április 4.

⁴⁹ Györffy: *Napkelet felfedezése*, 96.

⁵⁰ Marco Polo utazásai, 208.

ezt a módszert nem lehetett alkalmazni. Valószínűleg Gazan is a Yüan-dinasztia uralta Kína mintájára rendszeresítette reformjai során az Ilhanida Irán postaszolgálatában a futókat.⁵¹

Általánosságban tehát elmondható, hogy a mongolok a 13. században – korábbi mintákra alapozva – létrehozták saját koruk legkiterjedtebb, legdifferenciáltabb és vélhetően leggyorsabb információ-továbbító kommunikációs rendszerét. Úgy gondolom, nem lehet eléggé hangsúlyozni annak a ténynek a fontosságát, hogy milyen jelentős előnyhöz juttatta a mongolokat ez a korszakukban egyedülálló rendszer.⁵² Mint azt már fentebb említettem, az idegen országok követői is ezt a hálózatot használták a birodalomban való utazásaik során. Ily módon a rendszer nemcsak az információk gyors továbbítását szolgálta, hanem az idegen diplomátákat is megakadályozta abban, hogy releváns információkat szerezzenek a birodalom stratégiai fontos kérdéseiről.

Úgy vélem, összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy az információszerzésnek, az információáramlásnak és az ellenfél dezinformálásának meghatározó szerepe volt a Mongol Birodalom kialakulásában és működésében. Ugyanakkor az előbbiekben tárgyalt három nagyobb témakör vázlatos áttekintése is bizonyítja az információtörténeti megközelítés létjogosultságát. Azt gondolom, az eddig bemutatott adatok alapján kijelenthetjük, hogy a mongolok saját korukban egyedülálló módon kezelték az információkat: saját maguk számára rendkívül gyors információáramlást tettek lehetővé, míg az ellenségeiket (illetve potenciális ellenségeiket) meg tudták akadályozni abban, hogy róluk részletes ismereteket szerezzenek. Mindezek fényében talán e rövid cikkkel is bizonyítjuk, hogy a mongolok sok szempontból igen tudatosan viszonyultak az információhoz, s hogy sikereik egyik fontos elősegítője volt magas szintű „információgazdálkodásuk”. Úgy tűnik, a mongolok hatékonyságának egyik meghatározó eleme volt, hogy a saját sztyeppeit, nomád hagyományait információs szempontból is kiválóan tudták egyeztetni a letelepült népek rendszereivel (lásd a kínai postahálózat példáját), sőt mi több, kreatívan újra tudták formálni az ezekből alkotott elegyet, így új értékeket és minőséget teremtvé.

A kutatás a továbbiakban több irányban is folytatható. Egyfelől a jelen cikk elején felvetett további, információtörténeti szempontból érdekes kérdések feldolgozása jelenthet előrelépést, másfelől a kutatás következő szakaszában érdemesnek látszik kísérletet tenni különböző adataink számszerűsítésére, aminek segítségével még plasztikusabbá lehetne tenni a Mongol Birodalmon belüli információáramlási mechanizmusokat ábrázoló képünket. Gondolok itt például a postahálózat által elérhető haladási sebességek részletes rekonstrukciójára s ennek kapcsán a hírek terjedési sebességének vizsgálatára.

Mindazonáltal szükségesnek tartom megjegyezni, hogy az információtörténeti megközelítés nem formálja át alapjaiban a Mongol Birodalom kialakulásáról alkotott eddigi képünket, azonban a hangsúlyok áthelyezésével sokkal jobban árnyalhatjuk, illetve színesíthetjük az eseményekről a korábbiakban kialakított véleményünket.

⁵¹ Silverstein: *Postal System*, 160–161.

⁵² Azt, hogy maguk a mongolok milyen fontosnak tartották a postahálózatot, jól mutatja, hogy a *Mongolok titkos története* utolsó caputjában, amikor Ögödej kán felsorolja az uralkodása alatt végrehajtott jó cselekedeteit, a postarendszer létrehozását a második helyen említi. Ligeti: *A mongolok titkos története*, 115.